

Martin Luther King en wij
Een emancipatie zonder einde

Paul Scheffer
Frans Verhagen
Halleh Ghorashi
James Kennedy
Ad Verbrugge
Wim Berkelaar

VU Uitgeverij & VUconnected
Amsterdam 2010

© 2010 De auteurs

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written consent of the publisher.

VU Uitgeverij en VU University Press zijn een imprint van
VU Boekhandel/Uitgeverij bv, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam
The Netherlands

info@vu-uitgeverij.nl
www.vuuitgeverij.nl

Typografische verzorging René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 90 8659 518 1
NUR 740

Inhoud

Voorwoord 7

PAUL SCHEFFER
Een emancipatie zonder einde — Martin Luther King en wij 10

FRANS VERHAGEN
We zijn altijd aan het integreren 24

HALLEH GHORASHI
‘Een gedeeld wij’: een proces zonder einde 34

JAMES KENNEDY
Verbinden met eigen idealen 48

AD VERBRUGGE
Het einde van de democratie? 61

WIM BERKELAAR
Nawoord 75

Over de auteurs 79

'Een gedeeld wij': een proces zonder einde

HALLEH GHORASHI

Het artikel van Paul Scheffer getiteld: 'Een emancipatie zonder einde' levert een aantal interessante inzichten op die zeer de moeite waard zijn om verder te bediscussiëren. Vooral zijn oproep voor een reflectieve houding van een samenleving ten opzichte van eigen beginselen en zijn pleidooi voor verzoening in de richting van een gedeelde toekomst spreken me zeer aan. Beide onderwerpen zijn ook uitgangspunten geweest — weliswaar in iets andere bewoordingen — in mijn inaugurele rede van 2006. Daarin beschrijf ik het belang van reflectie op de aannames die ten grondslag liggen aan het dominante denken rondom migranten in Nederland. Daarnaast heb ik geprobeerd handvatten te bieden voor een meer gemeenschappelijke toekomstvisie. Toch zijn er ook punten in de tekst van Scheffer waarvoor ik een iets andere koers voorstel. In deze bijdrage zal ik verder bouwen op wat ik eerder in mijn oratie en in andere publicaties beschreven heb¹⁰ en er een aantal nieuwe argumenten aan toevoegen om het verhaal verder te brengen. Een van de centrale punten in dit essay is mijn pleidooi voor het belang van een positieve retoriek in de richting van de constructie van nieuwe bronnen van gemeenschappelijkheid. Daarin zie ik, net als Scheffer, in de vs een bron van inspiratie. Maar voordat ik hier een begin mee maak zal ik eerst mijn visie op de achtergronden van de huidige spanningen in Nederland beschrijven.

Bronnen van spanningen

Grote denkers in de sociale wetenschappen hebben verschillende aanduidingen geformuleerd voor het tijdperk waarin we leven: Fluide moderniteit,¹¹ het tijdperk van toenemende reflexiviteit¹² en het tijdperk van risksamenlevingen.¹³ Deze termen verwijzen alle naar het feit dat vooral de westerse samenlevingen met een proces van extreem individualisme te maken hebben. De kenmerken daarvan zijn dat de invloed van oude categorieën zoals

10 Ghorashi, Halleh (2006), *Paradoxen van culturele erkenning: management van diversiteit in nieuw Nederland*. Inaugurale rede gehouden op 13 oktober 2006, Vrije Universiteit Amsterdam. Ghorashi, Halleh (2008), *Ruimte laten, ruimte maken en ruimte bewaken*. Christen Democratische Verkenningen; De kracht van zelfbeheersing. (Amsterdam: Boom tijdschriften), pp. 165-173. Ghorashi, Halleh (2009), *Polariseren in het Nederland van nu* betekent olie op het vuur. In: RMO (Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling). *Polarisatie. Bedreigend en Verrijkend*. (Amsterdam: swp), pp. 153-170. Ghorashi, Halleh (2010), *Culturele diversiteit. Nederlandse identiteit en democratisch burgerschap* (Den Haag: Sdu Uitgevers).

11 Bauman, Zygmunt (2000), *Liquid Modernity* (Cambridge: Polity Press).

12 Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge: Polity Press).

13 Beck, Ulrich (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity* (London: Sage Publications).

traditie, religie en familie steeds minder is geworden en dat het individu steeds meer vrijheid heeft gekregen om eigen keuzes te maken. Maar deze vrijheid heeft ook een prijs: het individu is eindverantwoordelijk voor zijn of haar daden. Het gevolg is dat oude zekerheden niet meer bestaan, terwijl nieuwe zekerheden nog gecreëerd moeten worden. Tegelijkertijd hebben globale ontwikkelingen tot gevolg dat de onzekerheden in de laatmoderne samenlevingen nog groter worden. Meer dan ooit zijn de huidige samenlevingen een mozaïek geworden van mensen met uiteenlopende culturele achtergronden. De antropoloog Steven Vertovec¹⁴ benoemt de huidige samenkomst van culturen als een toestand van 'superdiversiteit': een toestand die minder geordend en tastbaar is dan in de vorige eeuw het geval was. De samenkomst van deze twee ontwikkelingen, die van extreme individualisering en die van superdiversiteit, zorgt ervoor dat deze twee spanningsvelden elkaar versterken. Deze combinatie fungeert vervolgens als voedingsbodem voor een gevoel van verlies van wat als eigen wordt beschouwd. Als gevolg hiervan zijn mensen eerder geneigd een verdedigende positie in te nemen dan zich open en kwetsbaar op te stellen ten opzichte van mensen uit andere culturen. Zonder twijfel hebben de aanslagen van 11 september 2001 (en later de moord op Theo van Gogh in 2004) bestaande gevoelens van onbehagen richting vooral migranten uit islamitische landen versterkt. Deze processen voltrekken zich in Nederland niet veel anders dan in andere Europese landen, maar Nederland maakt wel een eigen, unieke ontwikkeling door in deze bredere, gepolariseerde context. Toen Frits Bolkestein in 1991 de Nederlandse versie van de botsing der culturen aankondigde — ofwel de onverenigbaarheid van de westerse en de 'islamitische' cultuur — kon hij niet op veel openlijke bijval rekenen. Toch kreeg hij bijval van een deel van de Nederlandse kiezers die Entzinger 'een stille meerderheid vermoeid door multiculturalisme' noemt.¹⁵ Een groep Nederlanders die zich nooit openlijk met racisme had willen associëren, voelde voor het eerst geen schroom om migranten op een negatieve wijze te benaderen. Want wat in die tijd begon vorm te krijgen, was niet een neutrale weergave van het verschil tussen culturen, maar een weergave gekleurd door een duidelijk waardeoordeel. De voorbeelden van cultuurgebonden geweld die vaak naar voren werden gebracht als onderdeel van de islamitische cultuur, moesten duidelijk maken dat de nieuwe islamitische migranten in de Nederlandse samenleving niet alleen anders waren, maar

14 Vertovec, Steven (2006), *The Emergence of Super-Diversity in Britain*. (Oxford: COMPAS, Working Paper) WP-06-25.

15 Entzinger, Han (2003), *The Rise and Fall of Multiculturalism: The Case of the Netherlands*. In: Christian Joppke en Ewa Morawska (eds.) *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. (Houndmills: Palgrave Macmillan), pp.59-87 (p. 71).

mogelijk gevaarlijk of een bedreiging voor de samenleving. Deze aan islam gekoppelde culturalisering van het debat in Nederland werd na 11 september nog sterker. Er werd zelfs gesproken van 'Islam als achterlijke cultuur'.¹⁶

Fixatie op het verschil

Hoewel de internationale en nationale spanningen tussen 'de politieke islam' en 'het westen' zeer reëel zijn, wil ik in dit essay laten zien dat de islam-gerelateerde culturalisering van het debat, gebaseerd op vermeende culturele contrasten, deze spanningen juist vergroot. Om te beginnen vormt de statische basis van het denken in culturele contrasten een probleem. Aan deze benadering ligt een specifieke definitie van cultuur ten grondslag, namelijk dat culturen als elkaar uitsluitende entiteiten worden beschouwd, met duidelijk getrokken grenzen en een eenduidige inhoud. In deze benadering wordt cultuur gezien als iets statisch en alomvattends waar individuen eerder de dragers van zijn dan de makers. Anders gezegd, cultuur is in deze zienswijze eerder wat ons maakt, dan wat door ons wordt gemaakt. Binnen deze essentialistische benaderingswijze van culturele identiteit wordt de culturele inhoud als allesbepalend gezien voor de handelingen van individuen. Hieruit komt de (impliciete) gedachte voort dat de essentie van een cultuur gelijkstaat aan de essentie van alle handelingen van individuen uit die cultuur. Deze benaderingswijze laat weinig ruimte open voor individuele interpretaties en creativiteit ten opzichte van culturele achtergrond. Bovendien worden op deze manier alle andere mogelijke factoren die het handelen kunnen verklaren buiten beschouwing gelaten. Het idee van onverenigbare culturen (de islamitische en de westerse cultuur) met de verwijzing naar praktijkvoorbeelden van cultuurgebonden geweld, is een duidelijk voorbeeld van een essentialistische benadering van cultuur.

Deze essentialistische benadering van cultuur van migranten is niet nieuw in Nederland en vormt de basis voor het denken over migranten. In het zogenaamd 'politiek correcte tijdperk' werd ook in deze culturaliserende termen gedacht waarbij de cultuur van migranten als totaal anders werd voorgesteld. Maar deze nadruk op het verschil was in die periode niet zo negatief, wel enigszins onverschillig.¹⁷ Al ging deze onverschilligheid vaak samen met wederzijdse vooroordelen tussen groepen, toch bleef het idee van

¹⁶ Pim Fortuyn gebruikt deze term bijvoorbeeld in een interview in de *Volkskrant* van 9 februari 2002.

¹⁷ Zie voor onderbouwing van deze stelling Ghorashi, 2008.

tolerantie van de ander de boventoon voeren. Dit onverschillig tolereren van de ander kon alleen blijven bestaan zolang de culturele ander niet als echte bedreiging van de samenleving werd gezien. Daarom zien we dat, zodra de beelden over de ander sterke negatieve vormen begonnen te krijgen, er geen mogelijkheid bestond de groei van deze negatieve gevoelens gekoppeld aan de ander tegen te houden. In toenemende mate zien we dat dit onderscheid tussen 'traditionele zij' en 'geëmancipeerde wij' met een sterk negatieve boventoon buitenproportionele afmetingen aanneemt. Deze fixatie op het verschil, die samengaat met de negatieve benadering van migranten, maakt het nauwelijks nog mogelijk nieuwe verbindingen aan te gaan om tot welke vorm van gedeeld burgerschap dan ook te kunnen komen. Nadruk op het absolute verschil laat geen ruimte voor onderhandelingen en ontmoeting om vanuit dat verschil tot een vorm van gezamenlijkheid te komen. Ik zie daarom het belang van een positieve retoriek als eerste en essentiële stap om van de huidige spanningen naar een gedeelde toekomst te kunnen toewerken.

Het belang van een positieve retoriek

Voor het verminderen van maatschappelijke spanningen is het essentieel een positief toekomstbeeld te schetsen. Met zijn krachtige retoriek, maar vooral met zijn hoopvolle verhaal over verandering heeft Barack Obama in het najaar van 2008 bijna de hele wereld veroverd. Zijn positieve insteek heeft niet alleen ruimte gemaakt voor meer kansen in het leven van velen, maar veroorzaakte ook een politieke en publieke betrokkenheid van burgers die verschillen in leeftijd, ras, etniciteit, cultuur en klasse doorkruiste.

In de afgelopen tien jaar ben ik bijna elk jaar gedurende kortere of langere tijd in de VS geweest. Rond de Amerikaanse verkiezingen van 2008 was het intrigerend om te zien hoe krachtig een boodschap van hoop en verbondenheid kan zijn in een tijd van recessie en somberheid. Het land dat na 9/11 en twee termijnen onder de regering van George W. Bush steeds cynischer en negatiever werd, onderging een ook voor mij voelbare omkering toen Obama ten tonele verscheen. Bij diverse burgers die ik sprak, groeiden hoop en betrokkenheid. Juist Obama's vermogen om alle bevolkingsgroepen aan te spreken door hen deelgenoot te maken van één droom maakte hem ook in

HALLEH GHORASHI
'Een gedeeld wij':
een proces zonder einde

Nederland populair. Zonder misstanden als discriminatie en maatschappelijke achterstanden van minderheden te ontkennen sprak hij alle inwoners van Amerika vooral aan op hun talenten, mogelijkheden en toekomstperspectieven. Hij gaf ze hiermee erkenning voor hun inzet en daarmee een prominente plaats in de samenleving, ongeacht hun culturele, religieuze of raciale achtergrond. Juist dat was de cruciale zet die mensen het gevoel gaf dat ze gezien werden en op waarde geschat. Filosoof Charles Taylor beschrijft het belang van maatschappelijke erkenning voor de menselijke ontwikkeling. Deze erkenning kan de mogelijkheid bieden tot een positieve zelf-definitie van individuen en groepen en daarom vormt de erkenning van het verschil de belangrijkste basis voor een 'gezonde democratische samenleving' en 'het weigeren ervan kan schade toebrengen aan hen aan wie erkenning wordt onthouden.'¹⁸

Maatschappelijke erkenning is verbonden met de wijze waarop dominante discoursen worden ervaren door individuele burgers of groepen. Ten tijde van de vertoning in 2008 van de film *Fitna* van Geert Wilders, hoorden we vaak dat de islamitische gemeenschap in Nederland 'volwassen' was geworden. Als voorbeeld van deze 'volwassenheid' werd de islamitische reactie op *Fitna* genoemd. De voortvarendheid waarmee deze 'volwassenheid' van de moslimgemeenschap werd gekoppeld aan de polariserende toon in het debat is niet alleen verbijsterend, maar ook eenzijdig en simplistisch. Een meer evenwichtige analyse ontbreekt. Aan een weloverwogen reactie van burgers gaat een gevoel van veiligheid vooraf. Maatschappelijke erkenning is een essentiële voorwaarde voor zo'n gevoel van veiligheid. Binnen deze redenering is te constateren dat het snelle optreden van de Nederlandse regering van toen (Kabinet Balkenende IV) rond de film *Fitna* een zeker gevoel van erkenning en waardigheid bij de islamitische gemeenschap teweegbracht. Daardoor is deze groep in staat geweest op een afgewogen manier met de film van Wilders om te gaan. Wanneer mensen voelen dat ze in hun waarde worden gelaten, kunnen ze veel incidenten incasseren en relativiseren. Het meest opvallende is dat het kabinetsoptreden geen erkenning kreeg bij de meerderheid van de maatschappelijke opiniemakers. Men had het vooral over betutteling en bleef eendimensionaal de vrijheid van meningsuiting verdedigen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist de tot aftreden gedwongen minister Vogelaar bij die groep slecht scoorde. Maar het waren wel haar waarden-

18 Taylor, Charles (1995) [1994]. *Multiculturalisme*. (Vertaald door Tine Ausma) (Amsterdam: Boom), pp. 53-54.

de woorden voor migranten in Nederland en haar *statement* tegen verharding van het debat die bijdroegen aan een gevoel van erkenning onder migranten. Tijdens mijn lezingen in het land hoor ik vaak van migranten hoe groot Vogelars betekenis is geweest voor hun herwonnen gevoel van verbondenheid met Nederland. Het zal daarom niet bevreemden dat ik het harde klimaat van de afgelopen jaren als een belangrijke factor beschouw in de verdere vergroting en zelfs radicalisering van cultuurverschillen in Nederland. Tegelijkertijd zie ik een groeiende groep die deze negatieve benadering zorgelijk vindt en dat geeft mij hoop.

Het beste uit de spanningen halen

Op basis van de bovenstaande argumenten denk ik dat het hoog tijd wordt een andere koers te varen, door maatschappelijke voorwaarden te gaan scheppen waaronder mensen zich in hun anderszijn veilig genoeg voelen om de dynamiek van hun cultuur meer kans te geven. Met een positieve inzet is het zelfs mogelijk vanuit negatieve spanningen tot een hoopvol resultaat te komen. Een slimme en geslaagde Marokkaans-Nederlandse kennis vertelde mij een tijd geleden het volgende:

Als kind voelde ik een zekere spanning tussen mijn Marokkaanse en Nederlandse identiteit. Het was vaak niet gemakkelijk om deze met elkaar te combineren, maar toen zag ik het als een uitdaging. Vooral omdat het als iets positiefs werd gezien als je van twee culturen was. Door die positieve energie kreeg ik genoeg kracht om iets moois te maken van de combinatie van mijn beide culturen, ondanks de spanning die daar ook toen bij kwam kijken. Maar nu hoor je alleen maar negatieve dingen over mensen met dubbele culturen, alsof het een ziekte is. Deze sfeer stimuleert jongeren echt niet om de uitdaging aan te gaan zoals ik het gedaan heb.

Mooie woorden, niet alleen omdat ze het effect van de maatschappelijke context in identiteitsbeleving laten zien, maar ook omdat ze aantonen dat de combinatie van culturen een constant onderhandelingsproces vereist. Bovendien laat dit citaat zien dat de positieve toon van de jaren tachtig, zelfs toen die gepaard ging met enige vorm van onverschillig culturalisme, toch

HALLEH GHORASHI
'Een gedeeld wij':
een proces zonder einde

een positief effect had op de identiteitsconstructie van deze persoon. Tijdens diverse interviews die ik afnam hoorde ik de woorden van mijn kennis in allerlei variaties terug. De persoonlijke verhalen van de door mij geïnterviewden sterkten mij in mijn pleidooi voor een meer insluitende en positieve retoriek waarin mensen niet als ongewenste 'anderen' in de marge van de samenleving worden geduwd, maar gezien worden als waardige medeburgers.

Zelfs toen in de jaren tachtig het culturalisme hoogtij vierde was er in Nederland, meer dan nu, lef om te experimenteren met de eigen grenzen. Ironisch genoeg heeft de *mainstream* van Nederland de eigen experimenterende kracht de rug toegekeerd, terwijl 'de ander' wordt voorgesteld als representant van een bekrompen cultuur. Toen die 'ander' model ging staan voor achterlijkheid en geslotenheid werd de Nederlandse identiteit een bijna onneembare vesting.

Ongeacht de kritiek die ik in mijn eerdere werk gegeven heb op het vrijblijvende Nederland van de jaren tachtig was Nederland achteraf gezien in die tijd een land dat mij als vluchteling uit een islamitisch land veel kon bieden. Tolerantie in de vorm van ruimte laten om anders te zijn, hoe beperkt of onverschillig die tolerantie ook vorm kreeg, betekende voor mij een verademing. Uit mijn verleden in een dictatoriaal land, Iran, kende ik niets anders dan de onderdrukking van het anders-zijn door de staat. De zelfspot over de eigen cultuur die ik aantrof onder Nederlanders was voor mij een zekere stimulans tot eigen cultuurkritiek. Het ongemak dat Nederlanders destijds tentoonspreidden rond begrippen als 'nationale trots', hun kritische opmerkingen over de Nederlandse taal en hun constante geklaag over het afschuwelijke weer waren precies de relativeringen die mij als nieuwkomer hebben geleerd anders naar mijn eigen cultuur en achtergrond te kijken. Ik kwam uit een land waarin men openlijk trots is op de eigen cultuur en geschiedenis en de Nederlandse zelfspot heeft mijn relativeringsvermogen vergroot.

Tussenruimte zonder vooroordelen

Als het effect van de roep om bescherming van de democratie is dat de meest waardevolle basis daarvan — ruimte voor anders-zijn en fatsoenlijke omgangsvormen — verkleind wordt, moeten we de vraag stellen of we in Neder-

land de afgelopen jaren bezig zijn geweest onze kracht te beschermen of juist te verzwakken. Mijn antwoord op die vraag mag duidelijk zijn. Wat ik hier probeer te laten zien is dat er nieuwe wegen bewandeld zouden moeten worden om vanuit verschillen tot een gezamenlijke basis te komen, zonder de verschillen weg te cijferen. Om te beginnen zouden we de overmatige nadruk op cultuurverschil moeten opgeven en veel meer op zoek moeten gaan naar wat ons bindt. In het nieuwe multiculturele Nederland zou de nadruk niet zozeer moeten liggen op het behoud van eigen cultuur en identiteit, maar zou men meer afstand moeten nemen van de nadruk op culturele grenzen en kiezen voor condities waarin culturele dynamiek en verbinding centraal staan. Het creëren van tussenruimtes is daarbij essentieel. Met het begrip tussenruimte bedoel ik een ruimte die 'leeg' is, zonder vooropgestelde oordelen, waardoor het mogelijk wordt te experimenteren met verschillende invalshoeken. In deze ruimte kunnen perspectieven en patronen uit diverse culturen met elkaar in contact komen. Deze perspectiefwisseling is de eerste voorwaarde voor vernieuwing en verandering, een proces dat onvermijdelijk gepaard gaat met spanningen. Maar wanneer mensen dit proces ingaan met een positieve instelling, is de uitkomst meestal een verrijking in plaats van een verlies.

Voor het ontwikkelen van zo'n nieuwe visie op de toekomst zijn — naast lef om de dominantie van het huidige discours te doorbreken — historische en vergelijkende inzichten nodig: door te zoeken naar eigen kracht uit het verleden, maar ook door in de globale context van vandaag te zoeken naar andere voorbeelden. Hiermee zou Nederland kiezen voor een kritische zelfreflectie op de denkpatronen die onze hersenen gijzelen. De kern van het begrip vrijheid is juist gelegen in de mogelijkheid om beperkende grenzen te doorbreken en nieuwe inzichten te omarmen. Een dergelijke houding helpt ons de democratisch geëngageerde burgers te worden die elke vitale samenleving nodig heeft.

De verborgen kracht van Nederland

Nederland heeft een rijke geschiedenis van openheid en tolerantie ten opzichte van het anders-zijn waar we van kunnen leren. Maar deze rijkdom kan alleen benut worden wanneer we ook naar de minder mooie kanten van

HALLEH GHORASHI
*'Een gedeeld wij':
een proces zonder einde*

de nationale geschiedenis, zoals kolonialisme en racisme, durven te kijken. Dan pas is het mogelijk om de lessen uit het verleden onder ogen te zien. Hierdoor krijgt Nederland verbinding met diverse perspectieven die al aanwezig zijn in het rijke maatschappelijke middenveld. De kracht van diverse burgerinitiatieven laat zien hoe vitaal en dynamisch het Nederlandse middenveld is. Helaas zien we deze rijkdom niet terug in de retoriek van vertegenwoordigers van de spraakmakende opiniemakers die het vaakst de dominante media halen. Vooralsnog gaat het om een verborgen kracht van Nederland, maar ik put er wel troost uit, elke keer als ik door mijn contacten in het hele land van deze rijkdom mag proeven.

In bijna alle lezingen die ik geef kom ik betrokken burgers tegen die in hun dagelijks leven bezig zijn hun eigen grenzen te overschrijden door nieuwe contacten te leggen en nieuwe perspectieven toe te laten. Dat is geen gemakkelijke weg: het gaat met vallen en opstaan. Maar de kleine stappen die worden gezet zijn van grote betekenis. We zien steeds meer migrantenjongeren die prominent aanwezig zijn in maatschappelijke instituties zoals politiek, journalistiek en kunst. Ook zien we een groeiend aantal jongere nieuwe Nederlanders op hogescholen en universiteiten. Er is een enorme emancipatiedrang bij deze jongeren die hen tot 'sociale stijgers' maakt. Veel kinderen van laag opgeleide, eerste generatie-migranten zijn in staat gebleken om deel te nemen aan het hoger onderwijs. Hun prestaties zijn ongelooflijk. In een razendsnel tempo hebben ze de barrières van taal, cultuur, religie en klasse geslecht om het hoogst mogelijke te bereiken. Van de eerste generatie vluchtelingen is het velen gelukt om relatief goede posities in de Nederlandse samenleving te krijgen. De kinderen van vluchtelingen die de tegenslagen van hun ouders niet hebben gehad, kunnen waarschijnlijk zelfs eerder hun plek in de samenleving vinden. Tijdens colleges, lezingen en debatten zie ik daarvan veel voorbeelden. Ik voel een enorme emancipatiekracht bij deze jonge nieuwe Nederlanders.

De hiervoor geschetste emancipatiekracht gaat vooral over de groep van wie gedacht wordt dat ze een achterstand hebben. Over de andere nieuwe Nederlanders, zoals Surinaamse en Indische Nederlanders, bestaat al het beeld dat zij het goed doen in Nederland. Maar met mijn schets van een groeiende middenklasse wil ik niet zeggen dat alle migranten zonder problemen zijn. Het is niet mijn bedoeling de gevaren van radicalisering, criminaliteit en

mogelijke achterstand te bagatelliseren. Wel distantieer ik me van het steeds vaker gehoorde idee dat deze problemen worden veroorzaakt door de culturen waarin migranten zijn opgegroeid. Gebaseerd op mijn eerdere betoog zoek ik de oorzaken van die problemen eerder bij contextuele en situationele factoren dan bij de culturele inhoud van etnische groepen.

De nadruk op cultuur als verklaring voor problemen en misstanden in de samenleving is niet toereikend. Ten eerste is een etnische groep veel breder dan de kleine groep die problemen veroorzaakt. Door cultuur als oorzaak te noemen wordt stigmatisering van de hele groep in de hand gewerkt. Hierdoor maak je de groep die je wilt bestrijden of helpen groter dan nodig is. Ten tweede bestaat door een uitsluitende nadruk op 'allochtonen' het risico dat interne verschillen worden genegeerd en de overeenkomsten tussen 'allochtonen' en 'autochtonen' uit het oog worden verloren. Ten derde schuilt hier het gevaar van een *selffulfilling prophecy*. In de vierde plaats leidt deze aandacht voor cultuur als probleem — gebaseerd op de gedachte van culturele contrasten — ertoe dat migranten zich steeds meer achter hun etnische grenzen verschansen om hun cultuur te verdedigen. Het culturaliseringsproces werkt niet alleen tegen nieuwe migranten, maar wordt ook door deze groep zelf geïnternaliseerd. Hierdoor wordt de ruimte voor cultuurdynamiek en etnisch-overstijgende verbindingen steeds kleiner. Logische gevolgen van deze ontwikkelingen zijn angst, onzekerheid en onbehagen over wat niet herkenbaar en vertrouwd is. Het gevoel van maatschappelijke onveiligheid en het gebrek aan erkenning met duidelijk essentialistische trekken — gesterkt door de mondiale ontwikkelingen — werkt radicalisering in de hand. Wanneer mensen zich bedreigd voelen, gaan ze tot het uiterste om hun grenzen te bewaken. De groeiende dreiging van extreem islamitische en extreem rechtse groeperingen laat dit duidelijk zien.

Accepteren dat culturele diversiteit in Nederland een onontkoombaar feit is geworden, biedt ruimte om deze diversiteit als normaal te beschouwen. Dit helpt burgers om minder gefixeerd bezig te zijn met cultuur als enig aandachtspunt en verklaringspunt in het sociale contact. Daarmee wil ik niet zeggen dat we cultuurblind moeten worden, maar wel dat we cultuurverschillen soms moeten kunnen loslaten om verder te komen. Wanneer de culturele ander niet per se als bedreiging wordt gezien, kan er ruimte komen voor rust en vertrouwen. Als wederzijds vertrouwen en respect aanwezig zijn, kan het

HALLEH GHORASHI
*'Een gedeeld wij':
een proces zonder einde*

publieke domein als ontmoetingsplek functioneren. De nadruk kan dan komen te liggen op gemeenschappelijke, herkenbare aspecten van mensen. Vertrekpunt is dan wat mensen bindt. Dit voorkomt dat mensen bij voorbaat tot hun culturele achtergrond worden gereduceerd, maar laat onverlet dat er diverse vormen van verbinding mogelijk zijn waarin cultuurverschil een rol speelt.

Ondanks mijn overtuiging dat er veel emancipatiekracht aanwezig is bij nieuwe Nederlanders, betekent dit niet dat ik louter op zoek ben naar mooie verhalen en geen oog heb voor problemen. Ik weet dat velen niet in staat zijn hun potentiële kracht te benutten, ondanks een sterke passie en overtuiging om te emanciperen. Dat heeft met diverse factoren te maken, zoals beperkingen vanuit de eigen groep of beperkingen vanuit de samenleving. Om te kunnen bloeien is meer nodig dan eigen overtuiging. Erkenning van talent en kracht is van onschatbare waarde voor ieders persoonlijke ontwikkeling. Het ontbreken van die erkenning kan juist bij mensen met een hoge emancipatiekracht en ambitie tot enorme frustratie leiden.

Pogingen tot emancipatie worden vaak in positieve termen gedefinieerd, bijvoorbeeld 'van onderdrukking naar autonomie'. Maar als we in staat zijn een aantal basisaannames los te laten, stelt dat ons in staat om zogenaamd 'asociaal' gedrag of zelfs radicalisering bij jongeren als een teken van emancipatie te zien: een teken dat ze in actie komen om hun leven te veranderen, dat ze vragen om erkenning of dat ze zich tegen de keuzes van de generatie van hun ouders willen verzetten. We zouden hun acties kunnen zien als teken dat ze — weliswaar met geweld — hun eigen ruimte en waardigheid willen claimen. De meeste emancipatiebewegingen worden gedragen door een vorm van erkenningsdrang. Soms wordt in de strijd geweld gebruikt. Ik wil niet beweren dat alle geweld emancipatoir van aard is, maar in sommige gevallen zit er wel een kern van emancipatiestreven in. Als we daarop goed zicht kunnen krijgen, zijn we misschien in staat negatieve kracht om te zetten in positieve kracht. Het is mooi als we in staat zijn succesvolle gevallen te zien, maar nog belangrijker is het om aandacht te hebben voor verloren en verborgen talenten, zodat zij alsnog een kans kunnen krijgen. Het bieden van perspectief in plaats van bestraffing kost tijd, maar is een duurzame oplossing. Harde taal en een harde aanpak alleen veroorzaken nog meer hardheid. De vraag die mij en velen met mij bezighoudt is: waarom zouden we iets

positiefs verwachten als er voornamelijk negativiteit in de insteek en aanpak ingezet wordt? Daarom vind ik een positieve retoriek de belangrijkste voorwaarde voor een duurzame toekomst, waarin we vanuit verschillen tot een gedeelde toekomst kunnen komen.

Van verdeelde herkomst naar gedeelde toekomst?

Scheffer stelt dat we 'minder spreken over een verdeelde herkomst en meer over een gedeelde toekomst.' Mooi gezegd, maar ik geloof wel dat we pas over een gedeelde toekomst kunnen spreken als we in staat zijn om onze verdeelde herkomsten dicht bij elkaar te brengen. Dit betekent echter niet dat we het verleden, de herkomst als startpunt moeten nemen. Dat is wat ik fixatie op het cultuurverschil noem en bekritiseer. Ik geloof wel dat het voor het creëren van een gedeelde toekomst nodig is een gezamenlijke wandeling mogelijk te maken langs de verschillende herkomsten die in de diversiteit van Nederlandse burgers belichaamd zijn. Dat kan alleen door contact te maken via tussenruimtes, die via een vervlechting van verschillen een gedeelde gezamenlijkheid tot stand kunnen brengen.

Maar hoe maak je zulk een tussenruimte? De belangrijkste condities voor het realiseren van een tussenruimte zijn openheid en nieuwsgierigheid.¹⁹ De sterke werking van het culturalistische denken heeft tot gevolg dat we in ons contact met de ander ons beeld al zodanig klaar hebben dat de deur naar ontmoeting gesloten blijft. Als de beelden van de ander vastliggen, is er geen basis meer voor nieuwsgierigheid. En als deze vooringenomen kennis vooral negatief is, is dat eerder een reden tot afstand dan tot contact. Daarom stelt filosoof Theo de Boer dat we, om tot een interculturele dialoog te kunnen komen, moeten beginnen met de tijdelijke opschorting van het eigen oordeel, een stap die hij *epochè* noemt.²⁰ Janssens en Steyaert kiezen voor een vergelijkbare beschrijving, maar spreken van 'opzij stappen'.²¹ Volgens De Boer is het niet mogelijk naar de ander te luisteren zonder eerst bij onze eigen overtuiging tijdelijk een vraagteken te zetten, vandaar de term *epochè*.²² Dit betekent niet dat we moeten gaan twijfelen aan eigen ideeën, maar dat we ons oordeel tijdelijk moeten opschorten om een gemeenschappelijke ruimte te kunnen creëren, een tijdelijke tussenruimte om naar elkaar te kunnen luisteren en de ander te kunnen naderen. De Boer formuleert treffend

¹⁹ Tennekes, J. (1994), 'Communicatie en cultuurverschil', *M&O, Tijdschrift voor organisatiekunde en sociaal beleid*, 48(2), pp. 130-144.

²⁰ Boer, Theo de (1993), *Tamara A., Awater en andere verhalen over subjectiviteit* (Amsterdam: Boom).

²¹ Janssens, Maddy en Steyaert Chris (2001), *Meerstemmigheid: Organiseren met verschil*. (Leuven: Universitaire Pers Leuven).

²² *Epochè: onthouding van oordeel*.

HALLEH GHORASHI
'Een gedeeld wij':
een proces zonder einde

dat zonder opschorting van het eigen oordeel discussie geen zin heeft. En zonder overtuiging heeft de discussie geen inzet. Voor een maatschappelijke ontmoeting zouden we in staat moeten zijn de ander te naderen, te zien en te horen. Daarom is het belangrijk, alvorens die ander te beoordelen of veroordelen, een tussenruimte te creëren door tijdelijk opzij te stappen en ruimte te maken voor de ander. Dit openstellen van een tussenruimte zorgt voor het creëren van de gemeenschappelijke basis die elke vorm van communicatie nodig heeft. Deze basis biedt de mogelijkheid om de ander met zijn eigen belevingswereld toe te laten in de gemaakte tussenruimte, zodat een verbinding tussen de diverse horizonnen kan ontstaan. Het is juist door deze ontmoeting tussen werelden dat de meerwaarde van (culturele) diversiteit zichtbaar wordt. Pas dan is het mogelijk om door de ogen en het gelaat van de ander gestimuleerd te worden tot reflectie op eigen standpunten, om zo tot verdieping en verscherping van gezichtspunten te kunnen komen. Dan pas kan diversiteit verrijkend zijn, door de spanning van zo'n uitdaging een positieve uitkomst te laten hebben.

Het scheppen van tussenruimtes voor de diverse overtuigingen zou het mogelijk maken om vanuit verschillen tot een overlappende consensus te komen.²³ Overlappende consensus betekent volgens Rawls dat in een open samenleving diverse groepen het niet over alles eens hoeven te zijn, maar wel over de meest essentiële zaken overeenstemming hebben. Welke deze essentiële zaken dan zijn zou uit de publieke discussie naar voren moeten komen. Deze discussie zou volgens Young op een democratische basis van redelijkheid gevoerd moeten worden.²⁴ Dat wil zeggen dat burgers 'open minded' de discussie in- en aangaan en zich niet hoger of beter dan de ander achten. In de huidige gepolariseerde context van Nederland zou, voordat we deze redelijkheid een kans kunnen geven, het creëren van gemeenschappelijke tussenruimtes de eerste stap moeten zijn. Dan pas kan een werkelijk inhoudelijke discussie losbarsten en een wisseling van perspectieven plaatsvinden. Dan kunnen we investeren in het construeren van een 'gezamenlijke eenheid', die niet het verschil uitsluit maar inclusief is. Bernard Crick schrijft over een constructie van eenheid zonder nationalisme.²⁵ Een nationalistische benadering van eenheid gaat om de creatie van een 'wij' — gekoppeld aan bijvoorbeeld herkomst — als tegenovergesteld aan 'zij'. Deze 'zij' kunnen ook mensen zijn die al generaties lang in een land wonen, maar hun wortels ergens anders

23 Rawls, John (2001), *Justice as Fairness: A Restatement*. (Cambridge: Harvard University Press).

24 Young, Iris Marion (2002) [2000], *Inclusion and Democracy*. (Oxford: Oxford University Press).

25 In: Bauman, 2000.

hebben. Voor de nationalisten horen de autochtonen tot de categorie 'wij', omdat hun wortels bij het land horen. Deze nationalistische benadering van 'wij' tolereert de 'zij' — van wie de wortels ergens anders liggen — zolang ze geen last zijn voor de samenleving. Zij worden nooit als gelijkwaardige medeburgers beschouwd, maar als mensen die weliswaar in dit land wonen maar er toch nooit helemaal bij zullen horen. Het mag duidelijk zijn dat de essentialistische benadering van cultuurverschil, met nadruk op het feit dat de wortels van migranten ergens anders liggen, een nationalistische benadering van eenheid of 'wij' voorstelt. Voor de constructie van een gedeeld 'wij' is een inclusieve constructie van eenheid nodig. De basisaannname daarvan is dat de 'beschaafde' samenlevingen inherent pluralistisch zijn en dit houdt in dat het samenleven wordt voorgesteld als een constante onderhandeling en verzoening van het verschil.²⁶ Een onderhandeling en conversatie die volgens Appiah uitgaat van het respect voor het verschil.²⁷ Op deze manier is de eenheid geen uitkomst van statische en gegeven condities zoals wortels, bloed of ras, maar een proces van maatschappelijke dialoog en onderhandeling: een proces zonder einde. Dit is de enige instelling die past bij een cultuur van democratie die inclusief is ten opzichte van het verschil.²⁸ Dat past ook bij het huidige laatmoderne tijdperk, waarin het hervinden van vertrouwen en het herdefiniëren van oude categorieën centraal staan. Het verlangen naar een inclusieve eenheid zonder einde leidt tot een emancipatieproces van een samenleving die met zijn tijd durft mee te gaan en die niet defensief wordt ten opzichte van de nieuwe uitdagingen die voortkomen uit het laatmoderne tijdperk waarin we leven.

²⁶ Ibidem, p. 177 (vertaling Ghorashi).

²⁷ Geschiere, Peter (2009), *The Perils of Belonging: Autochthony, Citizenship, and Exclusion in Africa & Europe*. (Chicago: The University of Chicago Press), p. 68.

²⁸ Zie voor meer hierover Ghorashi 2006, 2008.